

“KAPİTALİZM-DÜNYA EKONOMİSİ VE TÜRKİYE’Yİ ANLAMAK İÇİN BİR GİRİŞ” *

FUAT ERCAN

Doçent Doktor
Marmara Üniversitesi

*“Sen diyorsun ki
'şu ilerdeki elli beşinci dalgaya yüzelim birlikte'
Bak o dalga ne kadar güzel!
Ben de 'hangisi'? diye soruyorum
Daha sorunu bitirmeden
Yer değiştirmiş oluyor senin işaret ettiğin dalga.
Bak artık söylediğin yerde değil.
Elli beşinci değil de
Otuz beşinci olmuş şimdi.”*

(Elif Şafak - Bit Palas)

İçinde yaşadığımız ve bir parçası olduğumuz dünya, belki de daha alçak gönüllü bir dilde kendi yaşam ortamımız, her geçen gün daha bir yabancılaşıyor bizlere; ama diğer yandan sanki daha da bir tanıdık gibi. Yabancılaşma içindeyken, değişen şeylere tanıdık olmak çelişkili bir durum doğrusu. Bu çelişkili durum, yaşanan gerçekliğe ilişkin bir çelişki midir yoksa yaşadığımız şeyin bilgilenme tarzına ilişkin bir çelişki mi? Çelişki, süreci yaşayanların konumlarının ve algılamalarının birbiriyle karşılaştırılması ile daha bir artmakta ve içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Bir yanda değişen şeylere bakarak her şeyin ama her şeyin değiştiğini düşünen ve buna göre yaşayanlarla, değişime karşı korunma ve karşı çıkma refleksi ile hiçbir şeyin değişmediğine inananlar arasındaki iletişimsizliğin kendisi bile, bir şeylerin değiştiğini göstermekte, ama sadece bir şeylerin. Bu iletişimsizlik ortamında açığa çıkan politik kurgular ve bu kurguların tanımladığı gerçeklikler ise kendi başına gerçeklik oldukları ölçüde ancak araştırma-analiz nesnesi olabilirler ve değişimi anlamak için birer çıkış noktası olabilirler, yoksa gerçekliği yani dünya kapitalizmi ve Türkiye’de gerçekleşen değişimleri anlamının/açıklamanın sağlıklı bir şekilde yapılmasına olanak tanımazlar. Gerçekliğe ilişkin bu farklı kurguların ve bu kurgulardan hareketle gerçekleştirilen politik önermelerin temel sorunu, gerçekliğe yaklaşırken kendi içinde tutarlı bir yol-yöntem araç seçimi yapılmamasıdır. Kısaca muhalif söylemlerde, özünde yönleme ilişkin bir dizi açmaz ve sorunun olduğunu vurgulamak gerekiyor. Fakat kullanılan yöntem ve bilgikuramların seçiminin bizzat kendisinin de, toplumsal ilişkilere içkin güç ilişkilerinin tanımladığı bilgilenme, özellikle hegemonik bilgilenme tarzıyla ilişkili olduğunu belirtmek istiyorum. Hiç kuşkusuz bu sınırlı konuşmamda, bu hegemonik bilgilenme tarzı ve onun açığa çıkardığı yönlemsel sorunları ve bu kurgusal gerçekliğe yol açan toplumsal ilişkilere ilişkin sorunların tümünü burada sıralamam mümkün değil. Ben özellikle yine bir tercih-bir tavır olarak eleştirel marksist bir yaklaşımın tanımladığı sınırlar içinde muhalif söylemde yer alan birkaç metodolojik açmazı deşifre etmek istiyorum.

Konuşmamda benden istenen içeriği düşündüğünüzde, böyle bir metodolojik girişi yapmamın gerekli ve hatta zorunlu olduğunu söylemem gerekiyor. Bu zorunluluğu özellikle son yıllarda muhalif analizlerde belirleyici olan ve bu anlamda da hegemonik bir alt-söyleme dönüşen muhalif olma hali ile eleştirel-marksist bir muhalif olma arasındaki farklılıkları işaret etme anlamında önem kazanmakta. Kuşkusuz toplumsal değişimin hızlandığı zamanlarda muhalif çözümler çok ama çok önemli. Analizler ve kavramlar, politik bir dile dönüştüğünde yani ele aldığınız, değiştirmeye çalıştığınız gerçeklikle bağlantılar kurulduğunda, yani toplumsal pratikle ilişkiye geçildiğinde, bu aynı zamanda teorinin gerçeklikle buluşması, yüzleşmesi anlamına gelir. Ama Türkiye’nin yakın dönem toplumsal-siyasal tarihine baktığımızda, teorik olanın politik bir dile dönüşmesinin oldukça insani bir dizi etkinliğin varlığına yol açmakla birlikte, kavramlaştırmaların gerçeklikle kurduğu ilişkinin çok daha başarılı olduğunu söylememiz mümkün değil ne yazık ki. Bu teorik çözümler kendisi de sosyal

gerçeklikle ilişkili iken, bu çözümlenmelerle bir içerik kazandırmanın, en azından anti-kapitalizmi marksist bir dille yapacaksa, bu tanımlamalara uygun bir içerik kazandırmanın zorunluluğunun ve sorumluluğunun duyulması gerekiyor.

Bu giriş konuşması bir dizi açmazı içeriyor ve bu anlamda referans noktalarının açılımı çok daha detaylı çözümlenmeleri gerektiriyor. Türkiye'deki son dönem tartışmalarda birbirinden farklı olsa bile gerek kapitalizm, gerek dünya ekonomisi gerekse de Türkiye ekonomisine ilişkin analizlerde metodolojik bir dizi benzerlik olduğunu düşünüyorum. Biraz da açık ifadeyle söyleyecek olursam, kapitalizm ve dünya ekonomisini anlamaya çalışan ve sistemin temel mantığı içinde hareket eden liberal ve neo-liberallerle, muhalif olmanın bir biçimi (egemen bir biçim) arasında yöntemsel olarak bazı benzerlik olduğunu düşünüyorum.

Hiç kuşkusuz, muhalif olma halinin duygusal ve düşünsel olarak tüm olumluluğunu taşıyanlarla tek tek sorunum yok, ama bu muhalif olma halinin ortak böleni olan yer yer romantik, yer yer aşırı kolaycı ve dahası reaksiyoner tavır almaya yol açan düşünce tarzları ve yöntemle sorunum var. Özellikle de bu tarzı besleyen ve üreten akademik ve politik oluşumlarla eleştirel bir diyalog süreci başlatarak, eleştirel-marksist bir anti-kapitalist muhalefet ile diğer muhalif olma halleri arasında bir mesafe yaratmak temel amacım. Burada eleştirel-marksist bir anti-kapitalist muhalefet dışında, egemen muhalif yaklaşımları ise farklı söylemlere sahip olmakla birlikte- ulusalçı, kalkınmacı, planlamacı ve kapitalizmin özsel dinamiklerini eleştiri gündemine almayan anti-küreselleşmeciler olarak tanımlayabiliriz.

Konuşmamda, ilk etapta işaret ettiğim metodolojik benzerlikler hakkında birkaç noktaya değineceğim ve daha sonra marksist alternatif bir bakışla kapitalizmi deşifre etmenin hangi güzergahlardan geçmesi gerektiğine ilişkin birkaç vurgu yapacağım. Bu vurgularda, daha çok kapitalizmin yapısal-tarihsel temel birkaç özelliği üzerinde duracağım. Daha sonra bu özelliklerden hareketle dünya kapitalizminin bu dinamikler çerçevesinde biçimlenmesi ve Türkiye'de ki kapitalizmin bu süreç içinde aldığı şekiller üzerine kısaca birkaç noktaya değineceğim.

Metodolojik Benzerlik Nedir?

İlk elden şu sorunu dile getirmek gerekiyor: Son zamanlarda içerik ve biçim kazanan muhalif hareketlerde ve hatta söylem olarak kendilerini daha radikal marksist bir alanda tanımlayan gruplarda, kapitalizmi belirli bir soyutlama düzeyinde tanımlayan özellikler dolayında ele alıp analiz etme yerine, daha popüler bir dil kullanma eğiliminin belirleyici olmaya başladığını görüyoruz. Kapitalizmi bütünlüklü deşifre eden marksizmin tarihsel birikiminin tanımladığı eleştirel ekonomi politik yönelimli analizler ve açıklamalar, ne yazık ki son yıllarda gündemimizden iyice düştü. Özellikle anti-küreselleşmeci eğilimlerle biçimlenen muhalif olma halinde, dönüştürmeye çalıştığı gerçekliği daha çok amprizm ile ve yer yer içeriksiz romantik reaksiyoner tavırlarla anlamaya, açıklamaya çalışıldığını görüyoruz. Kapitalizmin kendine iç dinamikleri, ancak ve ancak belirli bir soyutlama düzeyinde elde edilen kavramlar ve bu kavramların amprik düzeyde biçimlenmesi ile oluşan gerçekliğin analizi ile anlaşılabilir ve açıklanabilir. Böyle olmadığında, örnek olarak en basit haliyle "yoksulluğun nedeni kapitalizmdir" diye bir genelleme yaptıktan sonra, yoksulluğa yol açan "temel değişkenin ücretlerin düşük olması ya da kapitalistlerin yatırım yapmadığı için işsizliğin artması dolayında" açıklamalar yapmak ya da daha kötüsü temel nedeni siyasi karar alıcıların "kötü politik tercihlerine bağlı olarak" açıklamak gerçekliğe ilişkin bir dizi bilgi vermekle birlikte, gerçekliği tanımlayan esas bütünlüklü bilgiyi vermediğine işaret etmemiz gerekiyor. Oysa yoksulluk ya da düşük ücretler ya da işsizliği açıklamak için kapitalizmin yapısal özelliklerini deşifre eden marksizmin, tarihsel olarak sahip olduğu, aşırı birikim, kâr oranlarının düşüşü, üretken sermaye ile para sermayesinin kriz sürecinde ne gibi özellikler arz ettiğine ilişkin kavramsal araçları ve bu araçların kullanılmasına olanak veren bilgi kuramı ve metodolojileri yeniden gündemimize almamız gerekiyor. Kapitalizmin yapısal özelliklerini deşifre eden bu kavram ve bu kavramlardan hareketle gerçekleştirilen analizler, her ne kadar aşırı-genellemeci ve yapısal bir dile sahip olsalar da, içinde yaşanan gerçekliği amprizme kurban etmeyen bir özellikleri vardır. Bu anlamda, bu kavramsal araçlar, olgusal gerçekliğe kapitalizme özgü yapısal özellikler dolayında analiz etmemize olanak sağlamaktadır.

Diğer yandan, eleştirel-marksist bir analizde, sosyal gerçeklik tarihsel bir sürecin ürünü ve dolayısıyla kendi içinde ilişkisel bütünlüğü olan bir gerçeklik olarak kabul edilir. Yani, ekonomik olanla politik olan ya da piyasa ile toplum ya da devlet-ekonomi gibi toplumsal ilişkiler sistemi şizofrenik bir disipliner anlayışla analiz edilmiyordu. Hiç kuşkusuz sosyal bilimlerde bu hastalık hep vardı. Hatta marksist analizlerde de bu vardı, ama bugünkü düzeyde değildi. Kapitalizmi tanımlayan temel özellik, kapitalizmin, kendi içinde ve kendisi ile görece dengeli bir dizi ilişkiler toplamı olmasıdır. Bu ilişkilerin tanımladığı sosyal gerçekliğin, anlamaya çalışan bilim insanlarınca, sırf işlerini kolaylaştırmak için birbirinden izole edilmiş ayrı gerçeklikler olarak tasarlanması, yani gerçekliğin kompartımanlara ayrılması, belki de yöntemsel olarak yapılacak en büyük hatadır.

Kapitalizme için yapısal özellikler, krizle birlikte daha bir açığa çıktığı ölçüde, düşünce sistemlerimiz üzerinde olumsuz etkilerini daha bir artırmakta. Bunun kendini açığa çıkardığı en bariz durum, çok daha günlük, amprik gerçekliklerden hareket ederek analiz etme eğiliminin belirleyici olmasıdır. Bu eğilim hiç kuşkusuz kapitalizmin kriz dönemlerinde bireysel kapitalistlerin günlük mantığının belirleyiciliğinin artmasıyla oldukça ilişkili. Tam da bu eğilimin güçlenmesidir ki; gününbirlik ayakta kalma mücadelesi içinde kapitalistler, günlük yaşamın temposunun hızla artmasına yol açmıştır. Bu tempo değişimi, her şeyin hızında bir artışa yol açtığı ölçüde sanki nedenini kaybetmiş bir toplumda yaşıyor muyuz duygu/düşüncesini de belirleyici kıldı. Bu tür gelişmeler aşırı amprizm ve dolayısıyla sosyal olgulara kısa erimli analizler dolayında bakmayı genel geçer bilgilendirme haline dönüştürdü. Olgusal ve kısa erimli analizler ise ele alınan sosyal olguya içinde gerçekleştirdiği ilişkiler ve bu ilişkileri tanımlayan yapısal özellikler dolayında bakmak yerine, daha lokal ve daha kısıtlı disipliner anlayışların tanımladığı alanlar dolayında bakmayı egemen kılmıştır. Tam da bu aşamada, piyasa ile devlet ya da muhaliflerin de çokça kullandığı ayırım, yani reel ya da parasal ekonomi gibi ayırımlar dolayında gerçekliği analiz etmek belirleyici bilgilendirme biçimleri oldu.

Son zamanlarda açıklamalardan özellikle muhalif arenadaki açıklamalara bakalım: İçinde bulunduğumuz durum ya sadece politik karar mercilerinin hataları, ya sadece sıcak sermaye hareketleri ya da sadece IMF veya DB'nın dışsal etkileri dolayında analiz edilmekte. Doğrusu bu oldukça rahatlatıcı ve kolay bir yol. Bunu böyle ifade edenlerin "ama kitleler bu dilden anlıyor" yönündeki açıklama ya da savunmalarının "halk bu tür müzik istiyor" türlü savunmalardan hiçbir farkı yoktur. Muhalif kampı genişletme isteği, huzursuz olunan gerçekliği anlama isteğinin önüne geçmekte. Muhalif olanların, bunun nedenlerini özellikle nesnel nedenlerini kesinlikle analiz edip anlamaları gerekiyor.

Bu vurgularımızı biraz daha açmamız faydalı olacaktır. Kapitalizmin ortaya çıktığı ve belirleyici olduğu andan günümüze kadar süreklilik arz eden ve egemen olan bilgi kuramsal eğilim, toplumsal gerçekliğin piyasa(ekonomik alan) ve devlet(siyasal alan) ayırımı dolayında analiz edilmiş olmasıdır. Siyasal alanın kurumsallaşmış biçim olan devlet ve hükümet ile piyasa arasındaki ilişkiler, iktisat ve siyasal bilimlerin temel araştırma nesnesi olduğu ölçüde, birbirinden izole edilmiş varlıklar olarak tanımlandı. Kapitalist toplumsal ilişkilerde farklılaşma ve uzmanlaşmanın çok daha önemli bir aşamaya ulaştığını kabul etmemiz gerekiyor. Farklılaşma ve uzmanlaşma, piyasadaki değiş tokuşa yani kapitalizmi tanımlayan ticaret ilişkilerinin gelişmesine yol açtıkça, piyasadaki birikim artacak ve piyasa genişleyecektir. Piyasa genişlerken karşılaşacağı en önemli engel devletin müdahalesi olarak vurgulanıyordu. Piyasa-devlet ayırımı, kapitalist toplumsal ilişkilerin bütünlüklü anlaşılmasının önündeki en önemli engel olmuştur. Özellikle devletin tanımlama tarzı, devletin ekonomik ilişkiler dışında tamamen ayrı bir işleyişe sahip olduğu yönündeki anlayışlar, devlet merkezli bilgi kuramının da temelini oluşturuyordu. Sermaye birikim sürecinde, sınıflar arası çelişkiler dolayında sürekli olarak yeniden yeniden biçimlenen ve bu anlamda artı-değer yaratma süreci ve bu sürecin açığa çıkardığı sınıfsal yapılanmalar dolayında biçimlenen devlet, bu ilişkiler seti dışında tanımlanır oldu. Liberal argümanların temel yönelimi olan bu dikotomik yaklaşım, aslında bir biçimde marksist devlet analizlerinde de kendini gösterdi ve devlet sanki sadece ve sadece egemen sınıfın her an kullandığı ve ilişkilere dışsal olan bir değişken olarak analiz edildi. Bu analiz, özellikle anti-kapitalist anlayışların ve dahası alternatif stratejilerin belirlenmesinde ne yazık ki oldukça belirleyici olmuştur ve hala da bu eğilim devam etmektedir.

Kapitalizmin bütünlüklü analizinde, 1970'lerden itibaren önem kazanan egemen vurgu, piyasanın hareket eğilimleri içinde onun hareketini engelleyecek temel değişkenin devlet müdahalesi olmasıydı. Bu yüzden de bütün argümanlar neredeyse piyasanın genişlemesi sürecinde, devletin yasal meşru

gücü kullanarak piyasanın gelişmesini önlemesi temel referans noktası oluyordu. Bu kapitalizmin erken dönemlerinde, kendi içinde mantıklı bir argümandı. Çünkü kapitalizmin kendi ayakları üzerinde yükseldiği bu dönemde, daha önceki sisteme ait devlete ilişkin özelliklerin ortadan kaldırılması gerekiyordu ve bu anlamda bu vurgu çok önemliydi. Fakat Adam Smith'in dile getirdiği bu açıklama tarzı, özellikle kapitalizmin krize girdiği dönemlerde çok daha ideolojik bir savunma aracına döndü.

Bu tür açıklama ve analizlerin iki tane önemli işlevi vardı.

Bir; kapitalizm krize girdiğinde piyasadaki var olan ulusal güçler, özellikle kapitalizmi tanımlayan sermaye kesiminin, kapitalizmin krizine yol açan değişkenlerin değişimini sağlamak için devleti ve siyasal iktidarı referans veriyordu. Bu o kadar çelişkili bir alan ki, piyasanın krize girip sermayenin yeniden üretim olanaklarının ortadan kalktığı noktada, yeni birikim olanakları yaratmak için hem devleti suçlayıp hem de devlet kanalıyla piyasadaki tikanlıkların ortadan kaldırılmasının mekanizması hazırlanıyordu. Bu olanak, Türkiye'de sermayenin saldırganlığında çok daha belirgin bir şekilde kullanılıyordu. Sermaye birikiminin ulaştığı aşama ihtiyaçlara göre yeni düzenlemelerin bizzat devlet tarafından yapılmasına olanak sağlıyordu.

Bir başka ve daha ideolojik işlevse, kapitalizm ne zaman krize girse, piyasanın kendi iç mekanizmasının kriz yaratmayacağı, krizi piyasaya dışarıdan müdahale eden devletin yarattığı vurgusu önem kazanıyordu. İmparatorun terzileri olarak tanımladığım iktisatçıların, ne zaman kapitalizm krize girse suçladıkları işaret ettikleri şey devlet ve siyasal iktidar oluyor. Bu anlamda piyasacı, liberal ve son dönem küreselleşmeci neoliberal argümanlarda piyasanın kendi etkin ve verimli çalışmasının önündeki temel engel devlet ve devletin düzenlemeleri oldu. Piyasanın kendi ilişkileri içinde geliştiği alanlarda, devletin temizlenmesi gerektiği vurgulanıyordu. Bu tarz vurgular, sermaye ve dolayısıyla sermaye birikiminin kendine özgü mekanizmalarının toplumsal ilişkiler üzerinden egemenliğini artıracak uygulamaları meşrulaştıracak bir işlev üstleniyordu.

Bu egemen söyleme karşı son yirmi yıldır geliştirilen söylem, metodolojik olarak hiç de çok farklı bir yerden hareket etmiyor. Türkiye'de, Arjantin'de, Hindistan'da, Güney Kore'de ya da daha farklı ülkelerde-yani kapitalizmin küresel dinamikleri ile daha bir karşılaşan ülkelerde- geliştirilen alternatif analizlerde, tepkisel olarak kapitalizme karşı argümanlara yola çıkılmakla birlikte, gelinen noktada piyasa ile devlet ya da siyasal olanı iki farklı gerçeklik olarak analiz etme, çözümleme ve dolayısıyla bu analizlerin tanımladığı politik açılımların temel belirleyenlerinden hareket etme temel yönelimler olmuştur. "Piyasa ekonomisinin yarattığı olumsuzluklar var", buna karşılık "gücünü yitiren genel olarak bir devlet var" ve dahası liberallerle daha bir örtüşen bir bakışla, bu süreci hızlandıran "beceriksiz siyasiler"e referansları var. Sermayenin toplam döngüsünün, dünya ölçeğinde gerçekleşme sürecinin daha önce dünya ölçeğinde sermaye döngüsüne katılmayan ekonomi ve toplumları içine alacak şekilde yeniden yapılanması, diğer yandan da daha önce ulusal sınırlar içinde sermaye döngüsünü gerçekleştiren sermayelerin istek ve zorunluluklarının kesiştiği bir anda uluslararasılaşması, yaşanan süreci tanımlayan öze ilişkin bir değişim iken, her nedense sadece küreselleşmenin yarattığı olumsuzlukları hümanist bir düzeyde eleştirip özellikle de bu süreç içinde ulus-devletin ne kadar güçsüzeleştigiğine işaret ediliyor. İşaret ettiğimiz ulus-devlet sermaye birikiminin dünya ölçeğinde ulaştığı yeni aşamaya uygun biçimlenerek yeni donanımlar kazanırken, tüm bu olumsuzluklardan kurtulmak için devlet ve ulusal kalkınma yönelimli bir dizi argüman belirleyici olmakta. Devlet ile piyasa arasındaki ikileme piyasa yönünden yaklaşanlar, kendilerini küreselleşmeci olarak tanımlarken, devlet-piyasa ikileminde piyasa karşıtı yerde duranlarsa kendilerine ulusal-kalkınmacı bir konum belirliyor. Bilgi kuramsal olarak sorunlu olan bu tür bir çözümlemede alternatif politik açılım, piyasanın genişlemesi karşısında devleti güçlendirme yönünde bir alternatif olmakta. Bu tür analizlerde, kapitalizmi dinamik kılan yapısal unsur olarak sermaye birikim süreci ve bu sürecin aktif unsurları olan sınıflar ve dolayısıyla sınıflararası eşitsizlikler ve çelişkiler ile bu çelişkilere yol açan dinamiklere referans verilmekten özellikle uzak duruluyor. Örnek olarak; Türkiye'de yaşanan son Yirmi-yirmi beş yılın bilançosu çıkarılırken, İMF, Amerika ve çok nadir olarak uluslar arası sermayelerden söz edilirken, uluslararasılaşan ve uluslararasılaştıkça ulusal çıkarların ötesinde bireysel çıkarlarını düşünen Türkiye' de ki sermaye gruplarından ve bu grupların etkin ve çok söz sahibi olan örgütleri TUSİAD, TOOB, İTO, İSO, İKV vs. den hiç bahsedilmemekte. Peki devleti kimler için güçlendireceğiz? Günümüzde devlete ve ulusalcı kalkınma stratejilerine en çok ihtiyaç duyacak olan, dünya ölçeğinde eşitsiz süren birikim sürecine katılmayan ve uluslararasılaşamayan sermayelerdir. Bu kesimin güçsüz ve zayıf olduğu konumdan hareketle devlet ve kalkınmacı önlemleri ileri sürerken, piyasa ve kapitalizme karşı bir

konum sergileme yerine devletin sağlayacağı koruma duvarlarına bir süre daha devam etmesini istiyorlar. Piyasa ve devlet ikilemi özellikle kapitalizmin kendine özgü özellikleri bu kadar çelişkili bir şekilde açığa çıkardığı dönemde, eleştirel marksistlerin soruna devlet merkezli bir bilgi kuramından yaklaşması oldukça önemli hataları içermektedir.

Yukarıda işaret egemen muhalif olma halinin temel yönelimini, en iyi şekilde Emek Programı'nda görürüz. Emek Platformunun hazırladığı programdaki öze ilişkin mekanizma, "bütün iplerinden kopmuş ve devleti egemen altına alan bir piyasa" vurgusudur. Özellikle uluslar arası piyasanın belirleyiciliğinde bir piyasa vurgusu öne çıkmakta. Bu piyasa vurgusu da kendi içinde örtük olarak, hastalıklı bir durumu ifade etmek için kullanılıyor. Bu hastalıklı durum ya rantıye bir kapitalist sınıf ya da uluslar arası sermaye güçleriyle çıkarları dolayında bütünleşmiş ve bu anlamda ulusal çıkarları unutmuş ya da aşırı tekelleşmiş konumları ifade etmek için kullanılıyor. Bu tanımlamaların hiç biri sağlıklı değil, en azından marksist bir anti-kapitalist analiz açısından sağlıklı değil. Kapitalizm içinde rantıye sınıfının bu anlamda para-sermaye kesiminin, belirli zamanlarda güçlenip gelişmesi sermaye birikiminin doğal gelişiminden başka bir şey değildir. Bu gelişimin hızlanması ya aşırı sermaye birikimi ya da daha dönemsel olan krizlerle ilişkilidir. Hele hele sermayelerin uluslar arası kapitalist güçlerle ittifaka girmesi ise kapitalizme özgün bir durumdan başka bir şey değildir. Böyle bir tanım, kapitalizm ve sermaye birikimini sadece erken kapitalistleşen ülkelere özgü bir durum olarak tanımlayan üçüncü dünyacı, ortodoks bağımlılık kuramının fantazisinden başka bir şey değildir. Oysa bu özellikle günümüzde tam da kapitalizmin dünya ölçeğinde belirleyici olduğunu ve bu anlamda küresel kapitalizmin gerçekliğini işaret eden bir durum. Artık geç kapitalistleşen ülke sermayelerinin de uluslararasılaşması, yani dünya ölçeğinde gerçekleşen sermayenin toplam döngüsüne eşitsiz de olsa eklenmesi anlamına geliyor. Firmaların tekeli olma hallerinden yakınmanın ise, yine burada detayına girmeyeceğim ölçüde, kapitalizmin yapısal dinamiklerine ilişkin bir dizi Keynesyen ya da Post-Keynesyen ya da Rikordian analizler dolayında biçimlenen bir dizi ele alış olduğunu ifade etmemiz gerekiyor. Tüm olumsuzluklar, kapitalizmi tanımlayan yapısal mekanizmalar yerine daha kısa erimli olgusal değişkenlere bağlandığında, kalkınmacı-ulusalcı muhalif analizler, politik bir indirgemeciliğe düşüyorlar. Böylece aşırı yapısalcı analizler özellikle marksist analizler altyapı-üstyapı gibi fukara ayırım dolayında aşırı indirgemeci bir mantıkla ekonomik determinizmi öne çıkarırken, ulusalcı kalkınmacı üçüncü dünyacı özelliklere sahip analizler –aşırı amprizmin kısa erimli analizlerinin sonucunda kullanılan- aşırı teknik ağırlıklı analizlerle politik bir indirgemeciliğe yöneliyorlar. Soruna yaklaşım daha çok olgusal yönelimli olurken, ele alınan olgular tıpkı liberal analizlerde olduğu gibi devlet-piyasa ikilemi dolayında ele alınmakta ve böylece piyasaya karşı güçlendirilmek istenen temel politik araç devlet olurken, piyasanın istemleri ve beklentileri dolayında hareket eden hükümet ve dolayısıyla siyasal karar mercileri yeteri kadar devletin gereklerini yerine getirmediği için genellikle bu tür analizlerde eleştiriye maruz kalmakta. Böylece piyasa adına, devlet ve dolayısıyla siyasal karar alma mercilerini eleştiren neoliberal analizlere reaksiyon olarak geliştirilen marksist olmayan muhalif analizlerde, siyasal merciler devletin ortak iyilik için gereken müdahaleleri yapmadıkları için eleştirilmekte ve bunun yerine devletin tüm olumsuzluklarını ortadan kaldıracak bir siyasi özne olması için bir dizi açık ya da örtük analizler yapılmakta. Böylece marksist olmayan muhalif analizler, devleti olabildiğince geliştirip güçlendirerek piyasanın işleyişi üzerinde devletin etkinliğini artırmak yönünde bir dizi öneriye olanak sağlayan politik öneriler dolayında biçimlenmekte. Bana kalırsa bu açılım; az gelişmiş olan ülkelerde, bir önceki sermaye birikimi döneminin bazı bürokratik planlamacı kesiminin ifadesini üstün kılarak, üçüncü dünyacı planlamacı ve kalkınmacı analizlerin egemenliğinde, sanki kapitalist bir ekonomide bir tarafta piyasa var(sermaye homojen bir grupmuş gibi) ve onun karşısında da sermayenin egemenlik altına aldığı (sanki homojenmiş gibi) halk varmış gibi bir ayırımdan yola çıkılıyor ve halk kitlesi adına bu piyasanın olumsuzluklarının önüne geçmek için devletin etkinlik alanını olabildiğince genişletmeye yönelik argümanlar öne sürülüyor. Bunlar içinde yine piyasa ile devlet, ekonomi ile siyasal alan, ekonomi ile toplum iki ayrı güçmüş gibi ele alınıyor. Bunlar çok önemli. Hele hele son dönem kapitalizmin küresel düzeyde etkinliğini artırdığı bu dönemde, muhalif olma tarzı ne yazık ki yer yer anti-empyalist bir dili bile tutturamayan anti-küreselleşmeci, romantik ve romantik olduğu ölçüde üçüncü dünyacı, ulusalcı bir dilin gelişmesine neden olmuştur.

Türkiye açısından, önümüzdeki dönem bu tür argümanlar daha da güçlenecektir. (Anadolu solu, Türk solu, üçüncü dünyacı). Oysa kapitalizmin kendine özgü dinamik ve çelişkilerini daha fazla açığa çıkardığı bir dönemde, bu tür analizlerin egemen olması, aynı zamanda marksistler için oldukça sorunlu bir sürecin içine girdiğimizi işaret etmekte. Bu tür analizlerin sakıncalı yanı, içinde gerçekliğe ait bilgilerin olmasıdır, ama bilgiler bize gerçeğin bütünlüklü yapılanması hakkında gerekli bilgiyi

vermemekte. Kapitalizmin bütünlüklü işleyen mekanizmasını gözlerden ırak tutacak, daha amprik ve daha kısa erimli politik belirlemelere yol açmakta. Kapitalizmin dünya ölçeğinde egemen olduğu bir dönemde Türkiye gibi ülkelerde bu argümanlar, milliyetçiliği ve ulusalcılığın önündeki engelleri kaldırmada önemli bir işlev görmektedir. Bu tür argümanların ardından, halkın ve devletin açmazlarına neden olan temel değişken olarak dışsal güçlere işaret edilmekte. Yaşanan süreci dışsal dinamik ve müdahalelere bağladığımızda, bizim gibi ülkelerde kapitalizmin işleyişinde ortaya çıkan bir dizi problemleri açığa çıkarma yerine, İMF ve DB'na, biraz daha ileri gittiğimizde çok uluslu şirketlere, biraz daha ileri gittiğimizde tanımlanması güç anlamsız bir kavram olarak küreselleşme dediğimiz şeye atfederek bütün mücadeleyi belirsiz, dönüştüreceği gerçeklikten uzaklaşmış olacağımız bir noktaya taşımış oluruz.

Bu analizler bir yandan tam ulusal-milliyetçi bir dile yol açarken diğer yandan daha planlamacı ve kalkınmacı teknik bir dil dolayında da biçimlenmekte. Özellikle planlamacı ve teknik analizlere içkin olan temel yönetim, elitizm ve dolayısıyla toplumsal ilişkiler sistemini bir hamur gibi planlayıp-yoğurarak yukarıdan kendi tasarımlarına göre biçimlendirileceğini düşünen, daha çok akademik yönelimli çalışmalara yol açmakta. Bu tür çalışmalarda ise tam bir eklektizm egemendir. Marksist kavramlarla başlayıp, kurumsalcı analize oradan da Ricardocu bölüşüm sorununa geçilebilmekte. Bu tür akademik elitist-teknisist analizlerde, kavramsal bir bütünlük olmadığı ölçüde, herkes için bir şeyler ifade eden, ama yapısal ve öze ilişkin içsel bütünlüğü olmayan sonuçlara yol açan yorumların varlığına yol açmakta.

Ne yazık ki bana kalırsa günümüzde bu tür analizler, muhalif yazında belirleyici ve egemen durumdadır.

Kapitalizmin kendine özgü temel unsurları nelerdir?

Bu noktada, bana kalırsa marksist muhalifler farklılıklarını ve alternatif olma konumlarını, kapitalizmin temel yapısal özelliklerini açığa çıkaran ekonomi-politiğin eleştirel analiz tarzını yeniden yeniden gündemlerine almaları ile olası kılacaklardır. Böylece bir başlangıç noktası alternatif bir çerçeveye sunacaktır bizlere.

Kapitalizmi anlama açısından bana kalırsa açılım noktası, kapitalizmi bütünlüklü sistem olarak ele alıp,

-bu sistemi tanımlayan mekanizma(lar) ne(ler)dir,

-bu sistemi harekete geçiren dinamikler nedir,

-bu mekanizma içinde temel ilişkiler nelerdir,

-bu ilişkilere taraf olan temel sınıflar hangileridir,

-bu sınıfsal aktörlerin çıkarları nasıl tanımlanır?

-Bu çıkarlar sermaye birikim sürecinde nasıl biçimlenir gibi kapitalizmi tanımlayan bu bütünlüklü varoluşa bakmamız gerekiyor.

Bütünlüklü mekanizmaya baktığımızda başka bir şeyle karşılaşıyoruz. Kapitalizmi kapitalizm yapan özelliğin insanların kendi ihtiyaçları için değil, piyasa için meta üretmesi olduğunu görürüz. Bunun anlamı kullanım değerlerinden çok, değişim değeri yani kar için üretimin belirleyiciliğini görürüz.

Piyasa için üretimi tanımlayan temel mekanizma, sermaye birikim mekanizmasıdır. Eğer sermaye birikim mekanizması bir dönemden diğerine toplumsal ilişkilerin gittikçe metalaşması anlamına geliyorsa, bu mekanizma insanlık tarihinde meta olmayan üç önemli değişkeni metalaştırmıştır: Toprağı metalaştırmıştır. Kendisi bir meta olmayan parayı metalaştırmıştır. Ve çok daha önemli bir değişiklikte özünde bir meta olmayan emek gücünü metalaştırmıştır. Bu üç değişken, aslında hem sermaye birikiminin oluşumunun gerçekleşmesine neden olmuştur, hem de sermaye birikiminin gelişimi bu üç değişkenin metalaşmasını hızlandırmıştır.

Kapitalist bir toplumsal ilişkiler sistemini anlama ve açıklama için sermaye birikim mekanizmasını anlamının belirleyici önemde bir değişken olduğunu düşünüyorum. Kapitalist toplumsal ilişkilerdeki, herhangi bir sosyal olgunun açıklanması hiç kuşkusuz tek bir nedene bağlanamaz. Ama sermaye birikim mekanizması yukarıda ifade ettiğimiz gibi soyutlama düzeyinde elde edilen bir kavramdır ve bazı eleştiricilerin ifade ettiği gibi bir olgu değil, olguların açığa çıktığı gerçekliğin sınırlarını belirleyen bir mekanizmadır. Hiç kuşkusuz sadece sınırları belirlemekte, bu sınırlar içinde yani daha somut ve zamanın belirli anında nelerin olup-bit(eceği)tiği araştırmacının ya da politik öznenin yapacağı analizlerde açığa çıkacaktır. Evet, işimiz zor; hele hele yaşanan gerçekliği dönüştüren ve kendini bir dönüştürücü özne olarak tanımlayan, politik yönelimli hareket ve eğilimler için durum daha da zor. Bizler(kendi adıma) sadece anlamaya çalışanlar açısından, kavramsal aparatlara, genel eğilim ve dinamiklere işaret etmek yeterli olurken, dönüştürücü öznelerin genel eğilimlerin ete kemiğe büründüğü somut gerçekliğin analizini daha ustaca yapmaları gerekiyor. Buraya kadar ifade ettiğim temel sorunsalın biraz daha biçimlendiğini düşünüyorum. Kapitalizme ilişkin ve içkin mekanizmaları, onların açığa çıktığı binlerce varoluş dolayında anlamak ya da açıklamak, bu çoğul somut konumlar içinde kaybolma ya da kaybolmamak için aşırı amprizme dayalı indirgemelere yol açar. Hiç kuşkusuz gerçekliği sadece kavramlara indirgemekte mümkün değildir; hele hele dönüştürücü özne ya da muhalif konumlar için hiç mümkün değildir.

İşimizi daha da zorlaştıran, sermaye birikimi sürecinin bütün bu metalaştırma mekanizmalarına bağlı olarak tarihsel süreçte kendisini biteviye tekrar etmemesidir. Değişim değeri için üretim yapıldığı sürece, o sürece içkin olan temel ilişkiler yani sermaye ile emek arasındaki çelişki, sermaye birikiminin her bir aşamasında yeniden yeniden farklılaşarak üretilecektir. Yani gerçekliğin bilgisini elinizde tutma lüksünüz yoktur. Hele hele kapitalist toplumsal ilişkilerde bu lüksünüz hiç yoktur. Bir döneme ait gerçeğe ilişkin sahip olduğunuzu düşündüğünüz bilgi, bir dönem sonra sadece boş geçersiz bilgiye dönüşebilir, o zaman gerçekliğe yaklaşma onun bilgisine nasıl ulaşılacağına ait bir bilgiye sahip olabilirsiniz, yoksa gerçekliğe ilişkin mutlak bir bilgiye hiçbir zaman sahip olamazsınız.

Bu temel ilişkilerin dünya kapitalizmini ve Türkiye'yi anlamamız açısından vurgulamamız gereken bir başka boyutu daha var. Sermaye birikimi geliştikçe, temel emek-sermaye ilişkisi – dolayısıyla çelişkinin- yanı sıra kapitalizmin gelişimine bağlı olarak tali ikincil ilişkiler ya da sınıf içi ilişkilerde çok önemli olmaya ve önemli özellikler arzetmeye başlar. Gerek üçüncü dünyacı kalkınmacıların, gerekse de liberallerin tanımladığı rantiyeye ya da sıcak sermaye kavramları –ya da kavram kargaşası-, aslında sermaye birikim sürecinde daha bir biçimlenen sınıf içi oluşumların açığa çıkardığı varoluş ya da ilişkilerdir. Bu anlamda süreç içinde sermaye birikiminin farklı işlevlerini üstlenen farklı kesimlerin, farklı donanımlar kazanması –özellikle sisteme özgü çelişkilerin yoğunlaştığı dönemlerde- bu donanımların bir dizi ciddi toplumsal varoluşa işaret ettiğinin altını çizmemiz gerekir.

Bu anlamda yukarıda işaret ettiğimiz temel mekanizma olan sermaye birikim mekanizmasını harekete geçiren aktörler, belirli nesnel koşulların paylaşmış olarak sınıflar, kendi içinde önemli farklılaşma ve işbölümünün gerçekleşmesine neden olurlar. Biz, sermaye birikim sürecinde, daha bir biçimlenen ve sermayenin toplam döngüsünün gerçekleşmesine olanak sağlayan sermaye içi konum ya da sınıf içi bileşenleri üç başlık altında tanımlayabiliriz. Bunlar;

- üretken sermaye (daha somut olarak üretken kapitalist)
- kendi parasını meta olarak pazarlayan para sermaye (para kapitalisti) ve,
- üretilen metaları dolaşım sürecine sokan ticari sermayedir (ticari kapitalist).

Bunların her birinin, sermaye birikimi sürecinde farklı işlevleri vardır, ama bu işlevlerin, sermaye birikiminin tarihsel gelişiminde, önemlerinin sürekli olarak artıp-azalması anlamında farklılaştığını da ifade etmemiz gerekiyor. Bu işlevler farklılaştıkça, sermaye birikim sürecindeki aktörler arasında çıkarlar/ilşkiler de her geçen dönem farklılaşacaktır. Bu farklılaşma hiç kuşkusuz sermayenin toplam döngüsünün belirli bir mekanla sınırlı olduğu, daha doğrusu sermaye birikiminin ulusal bir düzlemde gerçekleştiği aşamada farklı bir dizi mekanizma ve biçim kazanacak, sermaye birikiminin uluslararasılaşmaya başladığı aşamada daha başka dinamik ve mekanizmalara yol açacaktır.

Bu mekanizmaların gerçekçi analizi sermaye birikim sürecini tanımlayan üretim, bölüşüm ve tüketim ilişkilerini analize katmamız gerekiyor. Bu ilişkilerin açığa çıkışı, sınıflar ve onların çıkarlarının karşı karşıya gelmesi biçiminde gerçekleşir. Bu aşamada, bu ilişkilerin toplamını, sadece üretim temelli bir indirgemecilikle (bu, genellikle egemen olan marksist indirgemeci bir eğilimdir) ya da bölüşüm temelli bir indirgemecilikle (Ricardocu bir yaklaşımdır) ya da son zamanlarda post-modernistlerin yaptığı anlamda tüketim toplumu (ya da tüketici kraldır) vurguları ile gerçekliği tüketim temelli bir indirgemecilikle analiz etmemiz sağlıklı olmayacaktır. Anlamli ve gerçekçi yaklaşım, bu ilişkileri kendi içinde toparlayan temel mekanizmadan hareket etmek olacaktır. Özellikle kapitalizmin dünya ölçeğinde belirleyicilik kazandığı küreselleşme döneminde üretim, bölüşüm ve tüketim ilişkilerinin yeniden biçimlendiği dünya ölçeğinde sermaye birikim dinamiklerinin temel yapısal belirleyenlerini açığa çıkarmamız gerekiyor.

Bu aşamada yine bölüşüm ilişkilerini kendi başına, kendi içinde ele alan ve Türkiye’de emek platformunda da belirleyici olan analizlerin, muhalif analizlerle belirleyici olduğunu söylememiz gerekiyor. Hiç kuşkusuz bölüşüm ilişkileri önemli ve anlamlıdır, ama bu analizi sermaye birikiminin dinamik mantığı içinde ele almadığımızda çok daha yol almamış oluruz. Bölüşüm ilişkilerine, sermaye birikimi ve dolayısıyla sınıfsal bir çerçevede baktığımızda, örnek olarak özelleştirme olgusunu daha iyi anlarız ve özelleştirme kavramının yetersizliğini görürüz. Bu anlamda da kapitalizmin bütünlüklü mekanizmalarını iyi anlayan bir marksist, 1970’lerden sonra özelleştirme denen olgunun, devletin piyasa karşısında gerilmesinin, devlet ile piyasa arasında bir çelişkinin ya da mücadelenin sonucu olmadığını; tam tersine sermaye birikiminin belirli bir döneminde sermaye adına devletin üstlendiği işlevlerin sermayeleştirme süreci olduğunu görür. Böylece kavramlar anlam kazanır, tarihsel bir boyut ve dolayısıyla sınıfsal bir içeriğe sahip olur. Özelleştirme, kapitalist sermaye birikiminin geldiği bir aşamadan sonra zorunlu bir sonuçtur ama yine yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu eğilimin her bir ülkede-toplumda açığa çıkması farklılıklar arz edecektir. Örnek olarak, eğitimde son dönem gerçekleşen ticarileşme ve sermayenin egemenliği altına girme sürecini bu anlamda ifade edebiliriz. Sermaye birikiminin başlarında devlet, büyük sermaye yatırımı gerektiren ve aynı zamanda kapitalist bir anlamlandırma ile vatandaşların yani aynı sosis fabrikasından çıkmış bireylerin üretilmesi işlevini üstlenmiştir. Sermaye, birikiminin gelişimi ile birlikte, eğitim alanına yatırım yapabileceği gibi, yeni yatırım alanı bulmasını gerektirecek aşırı birikim aşamasında ise eğitim, bir sektör olarak ilgi alanına girecektir. Hiç kuşkusuz bu nedenlerin ötesinde, yine sermaye birikimine bağlı bir çok değişkenin açığa çıktığı bir gerçeklik düzeyinde, eğitimde dönüşüm süreci başlamıştır. İngiltere ve Almanya gibi iki oldukça farklı tarihsel gelişme dinamiğine sahip ülkede, eğitime ilişkin bu değişiklikler açığa çıktığı ölçüde Şili ve Türkiye gibi daha geç kapitalistleşen ülkelerde de eğitimde önemli değişmelerin gerçekleştiğini görüyoruz. Burada ortak bölen olarak, eğitimin sermaye –dolayısıyla piyasa- egemenliğine girişi olgusundan ama aynı zamanda da her bir toplum-ülkede kendine özgü biçimde açığa çıkan değişim eğilimlerinden söz etmemiz gerekir. Görüleceği gibi, soyutlama sürecinde tanımlanan ve elde edilen kavramlar, belirli tarihsel gelişme aşamalarına ait öndeyişlerde bulunmamıza olanak tanımakta. Bu tür analizleri gündemimize aldığımızda, sermaye birikim sürecinde hangi aşamalarla karşılaşacağımızı önceden kestirebiliriz. Ama bunun kaba bir determinizme indirgenemeyeceğini de görüyoruz. Bu anlamda Marksizmin çerçevesini çizdiği ekonomi politığın eleştirisi ya da eleştirel sosyal analizin toplumsal ilişkileri anlama ve açıklamada da bir dizi avantajı olduğunu söylememiz gerekiyor.

Kapitalizmi tanımlayan bütünlüklü mekanizmayı ve bu bütünlüklü mekanizmada iktisadi alanla siyasi alanın ayrı olmadığı, tam tersine ikisinin iç içe geçtiği, birikim sürecinde bu iç içeliğin sistemin aktörleri tarafından sürekli olarak dönüştürüldüğü vurgusu yapmamız gerekir.

Toplumsal değişimin hızlandığı zamanlarda, özellikle her söz ve kuramsal oluşumun sisteme ilişkin mantık dolayında sürekli olarak kirlendiği/kirletildiği şu zamanlarda, her söz ve tarz alışı bu kirlenme sürecinde yerini belirlemek zorundayız. Bu yer belirlemeyi, en azından pedagojik anlamda gerçekleştirmek zorundayız. Yoksa, anlamlar dünyasının her bir aktör tarafından kendi tanımlaması içinde tüketildiği günümüzde, söylenen söz ve tavır, hem bir çok kişi tarafından tüketilir hem de tüketim farklılığınca nesnel gerçeklik öznel varoluşlarca yeniden hem de daha yoğun bir saçmalık düzeyinde kendini güçlendirir. Bir insan, ben üç dünyacıyım, ben planlamacıyım, ya da ben marksistim, yani sermaye birikimi mekanizmasını ve orada açığa çıkan sınıf çelişkilerini görüp bunun üzerinden bilgi üretiyorum, diyebilir. Bu konular açık bir şekilde ifade edilmediğinde, girişte işaret ettiğim yabancı bir dünya içinde olduğumuz duygusu her şeyde ama her şeyde ya belirleyici olur ya da değişimin kendisi

değil de onun dile getirilişi karşısında reaksiyon göstererek daha önce ifade ettiğimiz –tanımladığımız gerçekliğin değişmediği konusunda tutucu bir konum içinde kıvranırız. Kıvranırız, çünkü değişim sürecini amprik olarak yaşayan insanlara “yok hiçbir şey değişmedi” dediğinizde, sizi dinleyenler ya size inanmaz ya da bir noktadan sonra dinlemez. Bu gün yaşadığımız biraz da bu değil mi?

O zaman gerçekliğe ilişkin en anlamlı soru şu olsa gerek; kapitalist toplumsal ilişkiler bu kadar dinamik ve değişim yönelimliyse, sürekli değişim halinde ki gerçekliği oluşturan çoğul varoluş hallerini nasıl anlayacağız/açıklayacağız? Burada, tam da bu noktada eleştirel sosyal yaklaşımın sahip olduğu bir bilgi kuramsal açımdan hareketle kapitalist toplumu tanımlayan temel sabitlerin ne olduğuna cevap vermemiz gerekiyor. Bu cevaplar, sadece kapitalizmin günümüzde dünya ölçeğinde yeniden yapılanması hakkında bilgi vermeyecek, aynı zamanda Türkiye'nin toplumsal gerçekliğinde gözlemlenen değişimin temel belirleyenlerini gözlememizi sağlayacak. Ama, sadece temel belirleyenleri. Dediğimiz gibi; daha somut amprik gerçeklik için daha fazla çaba göstermemiz gerekir.

Kapitalizmin Temel Sabitleri

Sürekli değişim değeri üreten kapitalizmin, 1600'lerden günümüze gelen ve değişmeyen temel özellikleri nelerdir diye baktığımızda; kârlılık üzerine kurulu bu sistemin toplumda var olan olanakları kârlılığa çevirmenin temel belirleyen olduğunu görüyoruz. Marx'ın kapitalizmi deşifre etme çabasının temel ürünü olan Kapital I-II-III ciltlere baktığımızda kapitalizmi tanımlayan karlılığa dayalı mantığını, tarihsel süreç içinde daha da belirleyici kılan mekanizma ya da dinamiğin en az maliyetle daha fazla metanın en hızlı bir şekilde üretmenin sistemini tanımlayan temel özellikler olduğunu görürüz.

Kapital'in giriş cümlesi “kapitalizmin muazzam meta üretimi” üzerinde yükseldiği vurgusu bu anlamda analiz için özel bir anlam taşır. Kapitalist toplumsal ilişkilerde meta üretiminin muazzam boyutlarda gerçekleştirilmesi sürecinde toplumda iki tür iş bölümü açığa çıkar. Birinci olarak dar anlamda iş bölümü, iki; geniş anlamda iş bölümü.

Dar anlamda iş bölümü üretim sürecini başlatan üretken kapitalistle, emek arasında gerçekleşen iş bölümüdür. Burada sermaye sahibi, emek üzerindeki denetim ve kontrol yeteneğine sahiptir. Buradaki amaç kontrol ilişkisinden hareketle piyasaya olabildiğince fazla meta üretmektir. Bunu sağlamak için ise emek üzerinde denetim kurma tarzı aynı zamanda metanın üretilme biçimini belirler ya da metanın üretim biçimi kendisi de bir meta olan emeğin üzerine kurulacak denetim tarzını belirler. Kapitalizmin gelişim süreci bir anlamda bu ilişkilere bağlı olduğu ölçüde, bu ilişkinin gelişmesi de sermaye birikimini ve dolayısıyla kapitalizmin gelişmesi için temel değişken olur. Dar anlamdaki iş bölümü diğer yandan geniş anlamdaki iş bölümünün hem belirleyeni hem de belirlenenidir. Geniş anlamdaki iş bölümü piyasada kapitalistler arasındaki işbölümüdür. Dar anlamdaki işbölümüne emek-sermaye arasındaki ilişkiyi, asimetrik bir ilişkiyi ifade ederken, geniş anlamdaki iş bölümünde sermayeler arası işbölümü belirleyicidir. Ama dar anlamda eşitsiz ilişki, sermayenin metalaşan emek üzerinde mülkiyetten kaynaklanan denetimine olanak verirken, geniş anlamda işbölümünde mülkiyet sahipleri arasındaki ilişkiye ve dolayısıyla daha fazla süreçlere bağlı bir ilişkidir. Sermaye birikim sürecinde, farklı işlevlere sahip sermayeler arasındaki işbölümü, kâr oranlarının belirli bir düzeyde olduğu ve kapitalistler için görece yaşamın devamlılığı açısından sorunun olmadığı anlardaki ilişki, Marx'ın deyimiyle kardeşler arası bir ilişki olarak kendini gösterecektir, ama sisteme içkin olarak aşırı birikim eğilimi açığa çıktığında kardeşler ayakta kalmak için birbirlerini boğazlayacak ve yine Marx'ın deyimi ile kardeşler arası kardeş katli denilecek bir süreç başlayacaktır.

Sermaye birikimi normal bir biçimde sürdüğü ve her şey yolunda gittiği dönemlerde, örneğin makarna üreticileri arasında ya da üretim yapan kapitalistle para kapitalisti arasında kardeşçe bir ilişki vardır. Herkes üretilen metaların piyasada karlılığını paylaşır ve kardeş kardeş geçirirler. Fakat kapitalizme içkin olan ve kendini sınırlayan; bu anlamda sermaye birikimini, sermayenin yeniden üretim olanağını ortadan kaldıran krizlerle karşılaşıldığında ilişkinin rengi dokusu değişir. İşte tam bu aşamada geniş anlamda işbölümü dediğimiz, her bir kapitalistin birbiriyle ayakta kalma adına karşılaştıklarını görürüz. Bu karşılaşma bir yandan aynı üretimi gerçekleştiren üretken kapitalistler arasındaki çelişkili bir ilişkiyi açığa çıkarırken, çok daha önemlisi sermaye birikiminde açığa çıkan zorluklardan dolayı para kapitalisti ile üretken kapitalist arasındaki ilişkide önemli ölçüde değişecektir. Aşırı sermaye birikimi ya da aşırı üretim, beraberinde sermayenin toplam döngüsü için gerekli

koşulların yerine getirilmesinde bazı kapitalistlerin daha da bir zorluk yaşamasına neden olurken, bazı üretken ya da para kapitalistleri ise ellerinde aşırı biriken para-sermayelerini yeniden değerlendirme koşullarının ortadan kalktığını görürler. Bu aşırı biriken sermayenin değersizleşme sürecini başlatır ve bu başlangıç sermayeler arası süren rekabet ya da kardeş katli olgusunun daha da bir yoğunluk kazanmasına neden olur. Geniş anlamda işbölümü, yani piyasa ilişkileri içinde ayakta kalmaya çalışan sermayeler, bu etkinliklerini sürdürürken, elde ettikleri karları artıracak bir dizi değişikliğe yönelirler, bu değişiklikleri tanımlayacak temel özelliklerden ilki ve en önemlisi maliyetleri düşürmektir. Üretim ve dolaşım sürecinde maliyetleri düşürmek için neler yapılabilir? Hiç kuşkusuz bireysel sermaye açısından temel maliyetlerden ilki ve en önemlisi emek gücü dolayısıyla ücretlerdir. Bu anlamda ücretlerin düşürülmesi ya da aynı işi daha az çalışan ile gerçekleştirmek önemli eğilimlerden ilki olurken, diğer bir alternatif eğilim ise üretim sürecine girdi olarak, kullanılan malların miktarını düşürerek aynı ürünü üretmektir. Her iki vurgunun da 1970'lerden itibaren önem kazandığını biliyoruz. Hatta işletmeciler, bu alternatifini iyi gerçekleştiren ve kardeş katli sürecinde öne geçen Japonya'daki uygulamalara, ayakta kalma stratejilerinde övgüler düzmüşlerdir. Bu arada bazı sendikacı ya da akademisyenler de bu gelişmelere her nedense övgüler düzmüşlerdir.

Bir diğer önemli alternatif ise, üretim ve dolaşım alanına aktarılan sermayenin oldukça kısa bir zaman diliminde artarak geri dönmesini sağlama yönelimli gelişmelerdir. Kısa sürede en fazla yönelmenin bu tarzı daha çok teknolojik gelişme dolayında gerçekleşmiştir. Üretim sürecinde bunun anlamı emeğin üretkenliği bir başka deyimle çalışma yoğunluğunu artırmak iken, dolaşım alanında özellikle de dolaşım alanında bireysel para-sermayenin getirisini artırmak için finansal alanda bir dizi değişimi sağlamak temel amaç haline gelmiştir. İlk uygulama bilineceği gibi son zamanlarda tam zamanında üretim ya da kalite çemberleri gibi uygulamaları açığa çıkarırken, dolaşım alanında ise 1970'lerden itibaren teknolojik gelişmelerin yoğunluk kazandığı bankacılık sektörü önemli gelişmeler göstermiştir. Her iki gelişmede aslında aşırı biriken ve değersizleşme sürecine giren bireysel sermayelerin sosyal toplam döngü hızını artırarak, birim zamanda elde edilen kar ya da faiz olarak geliri artırma amacına yönelik eylemliliklerdir. Süreç, yani daha azla daha fazla üretme mantığı, mavi yakalılardan sonra üretim ve dolaşım alanındaki beyaz yakalıları da içererek gelişmektedir. Yine son yıllarda re-engineering olarak adlandırılan uygulama da ise, üretim ve dolaşım alanında çalışan beyaz yakalıların daha az sayıda aynı veya daha çok iş üretmelerine olanak sağlayacak değişimler içerilmekte. Bu değişimlerin önemli sonuçlarından biri işsizlik ya da dışlanma ya da iş için yoğun rekabet ve dolayısıyla ücretlerin düşmesi şeklinde gerçekleşmekte. Her şey ne kadar yeni ama her şey ne kadar tanıdık değil mi?

Burada mekanizmaya kısaca bir göz atalım. Tam zamanında üretim düşünün. İşçilerin eş zamanlı olarak daha fazla nasıl çalışacağı hesaplanır. Burada tüketim toplumu da gündeme gelir. Birim zamanda eskiden 4 birim üretilirken, şimdi kapitalist bunu 12'ye 24'e çıkardığında Marx'ın ifade ettiği metaların ölüm pencesi daha bir zorlaşacak. Üretim süreci, kendini yeniden üretme de zorlanacağı kadar meta ürettiğinde, üretilen metaların tüketicilere ulaşması gerekecektir. O zaman her bir tüketici (ama tüketici geliri olan tüketici) tabii ki daha bir kral olacaktır. Çünkü hızla artan sayıda meta tüketilmediğinde ya da meta tüketime/tüketicilere ulaşmadığında artı değer realize edilemeyecek ve rekalizasyon krizi ile karşılaşılacak.

Aynı hız, üretimde döngü hızını artırdıkça tüketimdeki hızı da gündeme getirecektir. Üretimle tüketim arasındaki bu hız, reklamlar kanalıyla tüketici yaratma sürecini de hızlandıracak. Burjuva iktisat ve sosyologlarının söylediği, "tüketim toplumunda üretim önemli değil, tüketim her şeyi belirliyor" saçmalaması yerine, Marx'ın argümanlarıyla baktığımızda; hız, üretim sürecindeki çıktıların çok daha fazla üretimini getiriyorsa, sistemin devamlılığı açısından çok daha fazla hızla tüketilmeyi de zorunlu kılmakta. İkisi arasındaki ilişkiyi anlamak için sermayenin üretim aşamasındaki dinamikleriyle, tüketim aşamasındaki dinamiklerini ve her ikisinin de birbiri üzerindeki etkilerini iyi bilmemiz gerekiyor. Bu tür analizlerde mutlaka ilişkisel bakmak gerekir. Geniş anlamda işbölümünde, sermaye birikiminde birbiriyle rekabete giren –Marx'ın deyimleriyle kardeş katline dönen- kapitalistler, bu sürece girdiklerinde iki olanağı kullanacaklar. Birinci üretim sürecinde emeğin verimliliğini ve sermayenin üretkenliğini artıracak mekanizmalar oluşturacaklar. Yani sınıf çatışmasını çok daha yoğunlaştıracak yeni araç ve yöntemleri bulacaklar. Bunu da her bulduklarında toplumun iyiliği için yapmayacaklar. Demin anlattığım kalkınmacı planlamacı ekole baktığımızda, "teknoloji gelişirse toplumda üretim artar, böylece uluslar arası işbölümünde istediğimiz bir yere geliriz" anlayışı vardır. Sermaye birikimi mantığı dışında teknoloji kullanılamaz. Bu tarz bir determinizm yok. O anlamda, burada da bütünlüklü düşünmek

gerekir. Rekabet olgusu sermayenin emek üzerindeki denetim olgusunu ve sermaye için zorunluluğunu daha bir gerekli kılar.

İkinci olarak sermaye ne yapmak zorunda kalacaktır? Rekabet sürecinde daha fazla ve daha hızlı meta ürettiklerinde de piyasada ayakta kalabilmek için; ekonomideki artı değerın ortaya çıkış tarzı olan kâr, faiz ve ticari kâr üzerinde denetimi/kontrolü artırmak isteyecekler. Yani sermayenin sosyal toplam döngüsü üzerinde daha fazla denetim kuracaklar. Daha düşük somutlama düzeyinde bu, holdingleşme anlamına gelecektir. Böylece kapitalist toplumsal ilişkilerde, bir yandan yeni değer yaratma önem kazanırken, özellikle kriz dönemlerinde bir başka olgu olan yaratılan değerlerin yeniden paylaşılması olgusu ile karşılaşacağız. Toplumda, gelirlerin yani kâr ve ticari kâr ile faizin kaynağı yaratılan, artı-değer iken, aynı zamanda bu gelirlerin birikimli var oluşuna işaret eden servet ya da sahip olunan birikmiş sermayeler, sermayeler arası ilişkilerin kardeş katlinin temel belirleyeni-uğrağı haline gelir. Bu aşamada da ilişkilerin daha bir parasal biçim almasına, finansal aktivitelerinin artmasına tanık oluruz. Öyle ya var olan servetlerin dinamik bir biçim alması, bunların parasal bir biçime dönüşmeleri ile mümkün hale gelir. Aslında sermayenin toplam döngüsünde açığa çıkan farklı artı-değer biçimleri üzerinde denetim kurmanın yanı sıra yaratılan değerler üzerinde denetim kurmak, sermaye birikimi ve kapitalizm açısından bir başka mekanizma, sermayenin merkezileşmesi mekanizmasının hız kazanmasıdır. Daha somut olarak ifade edecek olursak, süreç içinde sermayeler arası çelişkilerin yoğunluk kazanarak biçimlenmesi, finans kapital oligarşisinin daha bir belirginleşmesine yol açacaktır. Yani sermaye grupları sadece emek üzerinden değil daha önceden yaratılan değerler üzerinde de kontrolünü artıracaktır ve süreç içinde bu kontrolü gerçekleştirenlerin sayısı da gittikçe düşecektir. Bu neyi getiriyor? Devasa firmaları; Türkiye için holdingler, Kore için chabellar'ı. Yani toplumda yaratılmış olan, yaratılan ve yaratılacak olan tüm değerlerin yeniden paylaşımı, bütün aşamalarının kontrolünü gündeme getirecektir. Bu yukarıda da işaret ettiğim ve yine Marx'ın ifade ettiği, sermayenin merkezileşme sürecidir. Bu mekanizma neo-liberalizm, yani sermayenin yaşamın tüm alanlarını hem metalaştırması hem de yayılması, az sayıda sermaye grubu ya da devasa şirketlerin yeni mekanlara yönelmesi, dünyanın sermayenin daha bir egemenliği altına girmesi anlamına gelecektir.

Bu devasa mekanizma, daha fazla ve daha hızlı meta üretimi gerçekleştirdiği ölçüde sermayenin küresel ölçüde egemenliğini yoğunlaştırarak artmasına neden oluyor. Bu artış ise emek-sermaye ve sermaye ile sermayeler arası ilişkilerin önemli ölçüde değişmesine neden olduğu oranda sermaye ile emek ve devletler arası ilişkilerde önemli ölçüde farklılaşarak yeniden biçimlenmesine neden olacaktır. Bu anlamda sol argümantasyonlarda, küreselleşme olgusu "yeni bir olgu değildir" ya da "bir zorunluluk değildir" vurguları marksist bir açıdan anlamsız romantik reaksiyonlardır. Kapitalizmin küreselleşme olgusu George ya da Ahmet'in sermayedar olarak istediği için değil sermaye birikiminin tarihsel-yapısal özelliklerinin sonucudur. Hiç kuşkusuz, George ya da Ahmet'in sermayenin güncel mantığı dolayında sürece eklemelerinden bahsedebiliriz. Yoksa, sanki tarihsel eğilimlerin bütünsel varoluşunu var eden tanrısal özne olarak ifade etmek ve küreselleşmeyi bu aktörlerin basit çıkarsamalarının sonucuna bağlamak bilgi kuramsal olarak büyük bir hata yapma anlamına gelecektir. Oysa marksistler 1970'lerden itibaren kapitalizmin nasıl uluslararasılaştığı olgusuna, kapitalizmin nasıl dünya ölçeğinde işleyen bir mekanizma olduğuna sağlıklı analizlerle işaret etmişlerdir.

Kapitalizmi kapitalizm yapan temel belirleyici mantık (şey değil) sermaye birikim sürecidir. Sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimi, ister istemez sermayenin belirli bir düzlemde genişleme eğilimini de içerir. Biz istesek de istemesek de kapitalizm dünya üzerindeki egemenliğini artırıyor. Bu gerçeklikten, buradan hareket etmek gerekir. İkinci noktaya geldiğimizde, sınıfsal mücadele anlamında bu gerçeklik iyi midir kötü müdür diye sordüğümüzde; hayır iyi değildir, karşı çıkmamız gereken bir gerçekliktir. Bu düzlemleri çok iyi ayırmak gerekiyor. Planlamacı-kalkınmacı argümanlarda bütün problemler sanki dışarıdan gelen ve küreselleşmenin yarattığı sorunlarmış gibi algılanıyor. Bu zorunluluk, kapitalizmin gelişme dinamiğini açığa çıkarttığı bir gerçeklik, ama bu gerçekliğe karşı mücadele etmek sınıfsal ve dahası bir aşamadan sonra nesnel sınıfsal bir zorunluluktur. Küreselleşme denen olgu kapitalizmin tarihsel gelişmesinin bu gün ulaştığı aşamayı ifade eden önemli bir gelişmedir ve bu aşamada sömürü ve eşitsizlik yoğunlaşarak dünya ölçeğinde daha bir artış göstermiştir.

Aslında buraya kadar günümüzü de anlamamızı kolaylaştıracak temel sabiteler olarak üç kavramdan bahsettim. Kapitalizmin geldiği nokta ve Türkiye'nin dünya ölçeğinde yeniden biçimlenen sistem içindeki konumunu anlamak için bu kavramlar üzerinde daha fazla durmamız gerekir. Bu

kavramlar sermaye birikim mekanizması dolayında açığa çıkar ve mekanizmanın alacağı biçim ve rengi belirler. Bunlar;

- sermayenin merkezileşmesi,
- sermayenin yoğunlaşması,
- sermayenin değersizleşmesi,
- küreselleşmeyi tanımlayan en önemli olgu olarak da sermayenin genişlemesidir.

Sermaye birikiminin dünya ölçeğinde gerçekleşmesi sürecinin, bu olguların dünya ölçeğinde işlenmesine yol açtığı ölçüde, bu sürece daha geç eklenen toplum-ekonomiler için de gerçekli olarak kabul edilmesi gerekiyor. Eşitsiz ve bileşik gelişen dünya ölçeğindeki sermayenin toplam sosyal döngüsüne, eşitsizde olsa sonradan katılan ülkeler açısından da bu mekanizmalara bakmamız gerekiyor. Kapitalizm bu anlamda sadece dışarıdan içeriye sızan bir gerçeklik olarak değil, bir ölçüde içeride –en azından bir dönem için içeride- yani içeriye yönelik sermaye birikim mekanizmaları ile ülke içinde gerçekleşen bir olgudur. Evet eşitsiz ve asimetrik bir ilişki mevcuttur, ama sermaye kendi suretinde bir dünya yaratması için öncelikle kapitalist olmayan toplumsal formasyonlarda da sermaye birikimini sağlayacak mekanizma ve süreçlerinin gerçekleştirilmesine olanak sağlayacaktır. Bu 1950-1960'ların kalkınma-planlama temelli analizlerine ya da koskoca bir disiplinine bizi götürür ki, bu disiplinin amacı ve yapısal-tarihsel var oluşu kendi başına ulus-devletleri ve onu içeren halk ve toplulukların gelişmesi ve ilerlemesi değildir. Amaç, kapitalizmi tanımlayan sermaye birikim sürecinin toplam döngüsünün ülke içinde gerçekleşmesini sağlayacak düzeneklerin oluşturulmasıdır. Bunun için planlama, bunun için iç pazarın gelişmesi ve bunun için güçlü bir bürokrasiye ve dahası kalkınmacı akademisyenlere ihtiyaç duyulmuştur.ve bu ihtiyaçlarda gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda ulusal-kalkınmacı pratikler oldukça farklı amaç ve yönelim içerseler bile, sonuçta tüm bu eğilimler ülke içinde sermaye birikiminin toplam döngüsünü sağlayacak üretken, para ve ticari sermaye döngüsünün gerçekleşmesine olanak tanımıştır. Özellikle bu aşamada tıpkı erken kapitalistleşen ülkelerde olduğu gibi bizim ülkelerde de sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi, az sayıda sermaye grubunun oluşmasına neden olmuştur. Bu gruplar için ülke içi sermaye olanakları, sahip oldukları sermaye donanımına bağlı olarak tükendiğinde, özellikle de tüketime yönelik ülke içi üretimin piyasa olanaklarını tükettiğinde, daha fazla artı-değer yaratmak için uluslararasılaşması ya da dünya kapitalizmi ile bütünleşmesi, hem bir istek hem de bir zorunluluk olacaktır. Dar alanda işbölümü ile geniş anlamda işbölümü bu anlamda dünya ölçeğinde gerçekleşen sermayenin toplam döngüsüne katılma eğilimi ve zorunluluğu dolayında önemli ölçüde değişiklikler geçirecektir. Artık geç kapitalistleşen ülkelerdeki bireysel sermayeler de dünya ölçeğindeki olanaklara ulaşmak için daha acımasız bir şekilde süren rekabet sürecine katılmak zorunda kalacaklardır. Kapitalizmin günümüzde ulaştığı bu aşamada, yaşamın her alanının gerçek anlamda meta ilişkileri dolayında biçimlenmesi, egemenlik altına alınması olduğu ölçüde ve bunun dünya ölçeğinde gerçekleşmesi bir olgu olarak yaşama geçtiği ölçüde, farklı ulus-devlet düzenlemelerinin yerine dünya ölçeğinde gerçekleşen sermaye birikiminin ihtiyaçları doğrultusunda yasal hukuksal bir dizi düzenlemenin yapılması gerekli ve hatta dünya ölçeğinde etkinlik sağlayan sermayeler için zorunluluk arz etmektedir. Bu vurguları yapmak, var olan gerçekliğe işaret etme anlamına geliyor, yoksa bu gerçekliği kabul etmek anlamına gelmiyor hiç kuşkusuz. Yaşanan sürece alternatif üretme, ancak yaşanan sürecin var olduğu gerçekliği ve bu gerçekliğin eğilimlerini işaret edebildiğimiz ölçüde mümkün olacaktır.

* 04.Mayıs.2002 tarihinde SAV'da yaptığım ve oldukça anlamlı diyaloglara yol açan bu sunuş-söyleşi yaklaşık üç saat sürdü. Daha çok veriler dolayında yapılan sunuş, Almanak için yazıya dönüştürülmesi sure kısıtı ile benim zaman sorunumla birleşince epeyce özet bir biçim aldı.